

Şəhla Fətəliyeva, Samirə Həsənova⁵⁴
Füzulî yaradıcılığının çoxcəhətli və zəngin
xüsusiyyətləri

XIII-XIV yüzilliklərdən başlayaraq inkişaf etməkdə olan Azərbaycan ədəbi dili XV əsrdə daha da möhkəmləndi, XVI əsrdə Füzuli poeziyasında öz bədii zirvəsinə çatdı. Doğma xalqımızın izləri çox-çox qədimlərə gedib çıxan şifahi nümunələrindən ruh və qida alan, Xaqani, Nizami, Nəvai, Nəsimi, Hafiz kimi misilsiz sənətkarların poetik ənənələri əsasında təşəkkül tapıb yüksələn şeiri bəşəriyyət tarixində nadir sənət nümunələrindəndir.

Yalnız ana dilində deyil, eləcə də fars və ərəb dillərində ölməz əsərlər müəllifi olan Füzuli klassik poeziyanın forma və janrlarından bəhrələnmiş, bu bəhrələnmə yaradıcı olmuş, şeiri məqbul forma və janrı orijinal, özünəməxsus fikri-üslubi keyfiyyətlərlə zənginləşdirmişdir. Qəzəl, rübai, qəsidə, didaktik alleqorik novella və qitələrinə Füzuli öz qələmini bütün bu ədəbi növlərdə sınımış və fəvqəladə sənət möcüzələri yaratmışdır.

Bağə gir bülbülə ərzi-gülü-rüxsar eylə,
Yığ gülün irzini bülbül gözünə xar eylə.
Bağ şahidlərinə zülf ilə çeşmin göstər,
Sünbülü dərhəm edib, nərgisi bimar eylə.
Sərvə azadəlik ismiylə yaraşmaz yürümək,
Onu həm şiveyi-rəftarə gireftar eylə (1, səh. 29).

Lirika bütövlükdə Füzuli yaradıcılığının istiqamətverici əsasını təşkil edir.

Azərbaycan qəzəl ədəbiyyatında gözəllik və məhəbbət probleminin poetik təqdi-mi yönümündə Füzuliyə çatacaq bir sənətkar tapmaq və təsəvvür etmək çətindir. Mə-həmməd Füzuli yaradıcılığı özünəməxsus mənə çalarları ilə yadda qalır, sələflərindən müəyyən ovqatlarla fərqlənir. Fərdi-subyektiv başlanğıc Füzuli qəzəllərində qabarıqdır, mühümdür.

Şairin fəlsəfi-dini ideyalarının daşıyıcısı olan qəzəlləri onun məhəbbət mövzusunda olan qəzəllərindən istər öz daxili, məntiqi, istərsə də estetik vəzifəsi və tipoloji modeli ilə ayrılır. Füzulinin məhəbbət süjetli qəzəllərində bütövlükdə ilahi eşqi rənz, məcaz kimi mənalandırmaq özünü doğrultmur. Bu qəzəllərin əksəriyyəti saf, təmiz, insani hisslərin tərənnümünə həsr edilmiş ecazkar bədii nümunələrdir.

Əqlədən eşqi cida saldı, zəbun etdi məni,
Daxili-silsileyi-əhli-cünun etdi məni.
Bu gözəllər qəmi-eşqində mənim halımı gör,
Xəm qılıb qəm bu əlif qəddimi, nun etdi məni.
Olmaz idim bu qədər eşqin ilə taqətsiz,
Zülfünün azlığı aləmdə zəbun etdi məni (2, səh. 40).

Böyük sənətkarların qəzəllərində vəsf etdiyi sevgili bəşəri varlıqdır. Füzuli həyata real məhəbbətlə tərənələr qoşmuş, həqiqi hiss və həyəcanları, sevnən qəlbin təlatüm və çırıntılarını şeirə gətirmiş, ənənəvi vasitələrə - klassik qəzəlin poetik struktur və qəlib-lərinə də onların müstəqim mənə və məzmununda müraciət etmişdir.

Füzulidə məhəbbət mürəkkəb psixoloji bir haldır. Şairin yaradıcılığında ideal gözəllik ülviyyət və harmoniya axtarışlarında dərin mənəvi duyğu və düşüncələrin bədii ifadəsidir, “mən”in kamilləşməsi-təkamülü yollarına işıq salan bir enerji var onlarda.

Füzuli çox qəzəllərdə məyusdur, qəmlidir. Bu nisgil, bu hüzn fərdi səciyyə daşımır, fəlsəfi qayəli, sosial mahiyyətlidir, bəşəri, dünyəvi kədər məqamındadır.

Tikdi dövrən bir lətafət xələti, əfsus ola,
Geyməyə bu xələti qabil güləndam olmadı.
Gec gəlib gül bağçaya, bilməm neçin tez köçdü o,
Görmədi hörmət mənim tək, yoxsa ikram olmadı.
Gərdisindən mən necə çərxin şikayət etməyim,
Halimə dövründə bir gün də sərəncam olmadı (3, səh.106).

Füzulinin aşıqanə şeirlərində sənətkarın həyat və cəmiyyət haqqında mütəfəkkir baxışları da

əhatəli bədii həllini tapır. Füzuli qəzəlinin hər bir beyti, bəlkə də hər bir mis-rası oxucu təsəvvüründə bütöv bir tam mənzərə, lövhə canlandıran bir aləmdir, dünyadır.

Az sözlə, işarə, eyhamla mövzudan bəhs açmaq-lakonizm Füzuli sənətinin məziy-yətlərindəndir. Lakin bu lakonizmdə həm də hüdudsuz bir vüsət, dərinlik və genişlik vardır. Şairin hansı qəzəlini oxusaq görürük ki, bu nadir xüsusiyyət orada öz inikasını tapacaqdır.

Aydındır ki, şair rahatlıq olmayan bir ölkədə, şadlıq və firavan həyat olmayan yer-də kədərlənməyə bilməzdi. Bu kədər böyük vətəndaşlıq kədəridir ki, dahi sənətkarın bü-tün əsərlərində aydın şəkildə öz ifadəsini tapır.

Füzuli açıq şəkildə olmasa da yeri gəldikcə, dövrünün cahil, xalqı və vətəni düşün-məyən, onun qeydinə qalmayan hakimlərinə qarşı çıxır, öz etirazlarını çox zaman beyt-lərarası ifadə edərək oxucunu ayılmağa, zülmə, əsarətə nifrət bəsləməyə çağırır. Şairin poeziyasındakı məhəbbət azadlıq tələblərilə üzvü sürətdə bağlıdır. Füzuli məhəbbət alə-mində, qəlb aləmində azadlıq tələb etdiyi kimi, yeri gəldikcə, azadlığın böyük nemət ol-duğunu da həsrətlə söyləyir.

Ey Füzuli, nə gözəldir sözü azadəliyən,

Həm bir sərv bu aləmdə ki, vardır səməri (4, səh. 7).

Bu misralardakı azadlıq həsrəti şairin bütün qəzəllərində azad məhəbbət, azad hə-yat meylinin qüvvətli olduğundan doğur. Füzuli azadlığı məhəbbət aləmində, könül aləmində tapır. Füzulidə məhəbbət insanları bir-birinə yaxınlaşdıran müqəddəs bir qüvvə-dir. Dostluq, mehribanlıq, səmimiyyət məhz məhəbbət əsasında olur. Bütün gözəllikləri özündə cəm etmiş olan, mənəvi cəhətdən qüdrətli insan hər şeydən yüksəkdir. Məhəbbət elə bir qüvvədir ki, insanı öz şəxsi mənfəətlərindən əl çəkməyə, ümumi mənfəət üçün canından keçməyə vadar edir.

Füzuli məhəbbətin şəxsi əlaqələrdə də mühüm rol oynadığını göstərir. Sözlərin mə-harətlə işlənməsi, bir növ rəmzi xüsusiyyət daşması şairin əsərlərinə çoxmənalılıq xüsu-siyyəti verir. Belə əsərləri sadə oxucu oxuduğu zaman məhəbbət macərəsindən həzz alır, şairin məhəbbəti izhar etməsi aşıqla məşuq arasındakı məhəbbət macərələrini, qəlb alə-mindən söhbət gedən cəhətləri sevir, öz qəlb aləminin müəyyən arzu və istəklərindən söhbət getdiyini düşünür. Söz sənətkarları, əsasən dahi şairin sözdən necə istifadə etmək məharətini izləyir.

Şairin əsərləri geniş oxucu kütləsinin maraq dairəsinə çevrilir. O həm yüksək ziyalı təbəqəsini, həm şeir sənət maraqlarını, həm də oxucu kütlələrini əhatə edə bilir.

Füzuli elə nadir istedad sahibi sənətkarlardandır ki, onun qəzəllərinin demək olar ki, hər beytində bu fikri-emosional gərginlik son hədd dərəcəsi təsviri bağışlayır.

Sözün məzmun dairəsi Füzulidə hüdudsuzdur, şair onun çalar rəngarəngliyindən böyük məharətlə istifadə edir. Füzuli qəzəlinə hər beytin zirvə və beyt-şah beyt məqa-mında olması sirlərindən biri də budur.

Müasirlik Füzuli şeirinin başlıca xüsusiyyətlərindəndir. Mirzə İbrahimov Füzuli haqqındakı yazılarının birində qeyd edir: “Füzulinin böyüklüyü elə ondadır ki, nədən və nə barədə yazırsa, daim dövrünün ruhunu, zəmanəsini əks etdirirdi: Füzuli heç vaxt zə-manəsindən ayrılmırdı. Dövrün faciə-nə had-isələrindən özünü fikrən də olsa kənara çək-mirdi. Bu hadisələrlə yaşayır, bu hadisələri özünəməxsus po-etik üslubda əks edir, yeri düşdükcə dövrü qırmaqlayırdı” (1, səh. 11).

XV-XVII əsrlərə xas olan ardı-arası kəsilməyən müharibələr, ayrı-ayrı şahlar və feodallar arasında davam edən qanlı çəkişmələr dövlət idarələrindəki rüşvətxorluq və sü-ründürmələr humanist şairin diqqətindən kənarda qala bilməzdi. Füzuli qüvvətli ümumi-ləşdirmələr yolu ilə, lakin romantik şeirin tünd, qatı boyalarından bəhrələnərək zama-nın çirkinlikləri üzərindən pərdəni qaldırır, dövrün ictimai-mənəvi kəsirlərini, burada hökm sürən özbaşnalıq, hərcmər-clik və zorakılıq aktlarını açıb üzə çıxarırdı.

Füzuli Nizami və Nəsimi kimi hünərli bir sənətkar idi. O, öz böyük sələfləri kimi sənətinin qüdrətiylə cəmiyyətin başında duranlara təsir etməyə, onları bütün istedad və bacarığını bu işə səfərbərli-yə yönəldirdi.

Əgər Füzuli lirikasının vuran nəbzi onun qəzəlləri sayılırsa, Füzuli epik əsərlərinin ilk növbədə poe-malarının qızıl çələngi məhəbbət dastanı olan “Leyli və Məcnun” əsəri-dir. Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsəri öz sehri ilə qəlbləri tilsimləyən, şüurlara hakim kəsilən hissləri təlatümə gətirən bir sənət möcüzəsidir. Bu əsər dünya ədəbiyyatının na-dir incilərindəndir. Füzuli yaradıcılığı tək-cə bir əsərdən ibarət olsaydı belə yenə də o, dünya əhəmiyyətli bir şair kimi sevilər, tanınar, yaşayardı.

Gəl mənə xəlq içrə pərva qılmadın, məzursan,
Böylə tənhalıqda qılmazsan mənə pərva nədir?
Səhldir gər bilməyib halım tərəhhüm qılmamaq,
Halımı bilmək, tərəhhüm qılmamaq əmda nədir? (4, səh. 206)

Şairin romantik qəhrəmanları olan Leyli və Məcnun - sevmək və sevilmək üçün yaranmış bu zərif, kövrək xilqətlər zamanın tufan və qasırğaları ilə üzləşməli olurlar. Əsərdə demək olar ki, heç bir obraz mənfi yönündə işlənmişdir. Elə Füzuli sənətinin qüdrəti də burada özünü göstərir. Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsəri öz bədii kamilliyi ilə nadir nümunələrdəndir. Əsərin hər bir beyti zəngin məcazalar düzümü ilə süslənmişdir, həm də bu bədii vasitələr gəlişi gözəl sözlər deyil, şairin təlqin etdiyi fikri yönümün təsir dairəsini qüvvətləndirib mənə və məznuna xidmət edir.

Qönçə kimi ol lətif xərgah,
Gül bərqi kimi içində olma.
Məcnuna müqabil oldu Leyli,
Bəhri-qamə yetdi dərdi seyli.
Leyli demə-şəmi-məclisəfruz,
Məcnun demə atəşi-cigərsuz,
Leyli demə cənnət içrə bir hur,
Məcnun demə-zülmət işrə bir nur (2, səh. 163-164).

Şairin “Şikayətnamə” adı ilə məşhur olan mənzum əsəri məzmun və poetik məziyyətləri ilə Azərbaycan bədii nəsr tarixində yeni ədəbi hadisə sayılır. Bu əsərdə Füzuli Sultan Süleymanın ölkəsində rüsvətخورluğu, süründürməçiliyi, acgözlüyü satirik bir qələmlə işfə etmiş, damğalamışdır. Füzuli yaradıcılığının təsir dairəsi əhatəli, tutumlu olmuş, şairin yaşayıb-yaratdığı dövrdən günümüze qədər Yaxın Şərqi və xüsusən türkdilli xalqların çox müqtədir sə-nətkarları ondan oxuyub öyrənmiş, Füzuli sənətinin ənənələrini davam etdirmişlər.

XVI-XVII əsrlərdə Azərbaycan şairlərindən Qövsü, Saib kimi söz ustaları Füzuli ədəbi məktəbindən bəhrələnmiş, onun əsərlərindəki zəngin ideya - obrazlar sistemi, poetik üslub, Füzuli şeirindəki humansit, məzmun və bədii-məntiqi qüdrət sonrakı dövr şair-lərimizə də az təsir göstərməmişdir. Füzuli dühası, Füzuli yardıçılığı elə işıq mənbəyidir ki, onun şöləsi və nuru həmişə ətrafa işıq saçaacaq.

Demiş hər qönçəyə aşıqlıyın razın səba derlər,
El ağzın tutmaq olmaz, qorxuram, ey gül, sana derlər.
Əsiri dərdi- eşqi məsdi-canu –hüsn çox, əmma,
Biziz məşhur olan, Leyli sənə, Məcnun mana derlər (1, səh. 53).

Füzuli irsi beş yüz ildən bəridir ki, sevilir, zövqləri oxşayır. Füzulidə məhəbbət in-sanları bir-birinə yaxınlaşdırən müqəddəs bir qüvvədir. Dostluq, mehribanlıq, səmimiyyət məhz məhəbbət əsasında doğur. Füzuli məhəbbətin şəxsi əlaqələrdə də mühüm rol oynadığını göstərir. O, qitələrin-dən birində deyib ki:

Ey ağıl sahibi, unutma bunu,
İki kəsdən sənə çətinlik olar.
Biri odur ki, sevməyib o səni,
Hər görəndə səni olur bizar.
Həm ikinci odur ki, qəlbin onu,
İstəməz görməyin, olur naçar (4, səh. 8).

Füzulinin poeziya kəhkəşanı elə bir memarlıq abidəsinə bənzəyir ki, buradan bir çınqılı belə tərpedib, yəinə təzəsini qoymaq olmaz. Və Füzulinin “söz məbədi” nin hər hansı bir memarlıq abidəsindən üstünlüyü ondadır ki, bu “məbəd” heç bir zaman köhnəl-mir, zaman-zaman əsən səmum küləkləri, təlatümlü qasırğalar onda heç bir keyfiyyət dəyişmələri yarada bilmir: yüzilliklər keçir, qərinələr ötür, lakin Füzuli sözü solmur, əksinə, daha da təravətlənir (5, səh. 472).

Füzuli daima düşüncələri parladacaq, qəlbləri öz hərərəti ilə qızındıracaqdır. Füzuli irsi elə bir güldür ki, onun çiçəkləri heç zaman öz əlvanlığını və rayihəsini itirmə-yəcəkdir. Çoxcəhətli yaradıçılığın zaman-zaman müraciət olunacaq və gələcək nəsillər bundan bəhrələnəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Məhəmməd Füzuli. Seçilmiş əsərləri I cild. Bakı, Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, 1988
2. Məhəmməd Füzuli. Seçilmiş əsərlər. Bakı, Maarif, 1983

3. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri II cild. Bakı, Azərbaycan SSP Elmlər Akademiyası nəş-riyyatı, 1978
4. Məhəmməd Füzuli əsərləri III cild. Bakı, Azərbaycan SSP Elmlər Akademiyası nəş-riyyatı, 1978
5. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, 4 cildə I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2007
Açar sözlər: Məhəmməd Füzuli, qəzəl, lirika, poema, "Leyli və Məcnun".

Ключевые слова: Мухаммед Физули, газель, лирика, поэма, "Лейли и Медж-нун"
Key words: Muhammed Fuzuli, ghazal, lyric poetry, poem, "Layla and Majnun"

XÜLASƏ

Füzuli yaradıcılığının çoxcəhətli və zəngin xüsusiyyətləri

Məqalədə Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin çoxcəhətli yaradıcılığına müraciət olunmuşdur. Azərbaycan ədəbi dili XVI əsrdə daha çox Füzuli poeziyasında öz bədii zirvəsinə çatdı. Zəngin bədii irsə malik Füzuli sənəti poetik ənənələri ilə bəşəriyyət tarixində nadir sənət nümunələridir. Qəzəl, rübai, qəsidə, poema, didaktik, alleqorik novella və hekayələr özünəməxsusluğu ilə həmişə Füzuli yaradıcılığını diqqətdə saxlamışdır. Füzuli öz qələmini bütün bu sahələrdə sınamış və fəvqəladə sənət nümunələri yaratmışdır. Bütün bu sadalananlar məqalədə şərh olunmuşdur.

РЕЗЮМЕ

Многогранные и богатые черты творчества Физули

В статье было обращено многогранному творчеству гениального азербай-джанского поэта Мухаммеда Физули. В XVI веке литературный язык Азербайд-жана все больше достиг своего художественного пика в поэзии Физули. Искусство Физули, обладающее богатым художественным наследием, является редким примером искусства в истории человечества посредством поэтических традиций. Газель, рубаи, касыда, поэма, дидактические, аллегорические новеллы и рассказы своеобразием всегда держали во внимании творчество Физули. Физули испытал себя во всех этих областях и создал необычные образцы искусства. Все это перечисленное было прокомментировано в статье.

Summary

Many-sided and rich features of Fizuli's creativity

The article was devoted to the multifarious creativity of the genius Azerbaijanian poet Muhammed Fuzuli. In the XVI century, the literary language of Azerbaijan reached more its artistic peak in Fuzuli's poetry. Fuzuli art, which has a rich artistic heritage, is a rare example of art in the history of humanity through poetic traditions. The ghazal, the ruba'i, the qasida, the poem, the didactic, the allegorical novels and stories have always kept in mind Fuzuli's creativity. Fuzuli has tested himself in all these areas and created extraordinary art examples. All of these peculiarities has been commented in the article.

Rəyçilər Ə.A. Quliyev, Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, A.M. Ağalarov Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. A.M. Ağalarov. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

Əflatun Baxşəliyev 55

TÜRKMƏN ƏDƏBİYYATINDA SƏMƏD VURĞUN

MÖVZUSU

Türkmən ədəbiyyatşünası Əkbər Ruhi yazır: "Nəsiminin, Füzulinin dərin mənalı şeirlərinin türkmən xalqı arasında öz milli ədəbiyyatının nümunələri kimi sevilib oxunması bu iki xalqın ədəbiyyatının arasındakı yaxınlığın nümunəsi deyilmi? Bu misalların sayını artırmaq çətin deyildir." (1,33)

Əlbəttə, ədəbiyyatlarımız arasındakı bu kimi mənəvi, mədəni əlaqələr bu xalqlar arasındakı dostluğu və qardaşlığı daha da zənginləşdirirdi. Bununla da bu xalqların bir-birinə qaynayıb-qarışmasına əlverişli şərait yaranırdı. Sovet hakimiyyəti illərində də bu ədəbi-mədəni əlaqələr qarşılıqlı bir şəkildə inkişaf etmişdir. Belə ki, Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılarından C. Cabbarlı, S. Vurğun, M. Hüseyin, M. İbrahimov, S. Rüstəm, R. Rza, M. Rahim, Ə. Məmməd xanlı, S. Rəhimov, Mir Cəlal, B. Vahabzadə, N. Xəzri və başqalarının əsərləri türkmən oxucularına yaxından tanış idi. Çünki onların əsərlərini türkmən xalqı öz ana dilində oxuyurdu. Xüsusən S. Vurğun Türkmənstanda daha məşhur idi.

Bu çoxmillətli sovet şeirinin klassik nümayəndəsi olan S. Vurğunun seçilmiş əsərlərinin bircildliyi